

Den vite mannens börda

En studie över skildringen av Afrika och afrikaner utifrån synsättet den vite mannens börda

Lina Junvik

C-uppsats/ Interdisciplinärt självständigt
arbete med utbildningsvetenskaplig inriktning

VT07-1040-09-I

Vårterminen 2007

Historiska institutionen

Göteborgs Universitet

Handledare: Kenneth Nyberg

Innehåll

1. Inledning	3
2. Syfte och frågeställningar	4
3. Relevans för lärarprofessionen	4
4. Forskningsläge	5
5. Material och metod	9
5.1 Källmaterial	9
5.2 Metoddiskussion	9
5.3 Utgångspunkter	10
5.4 Periodindelning	10
6. Den vite mannens börda	11
6.1 Nivåtänkande och rasism	11
6.2 Att utveckla Afrika	13
6.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt	13
6.4 Att bilda afrikanerna	13
6.5 Att kristna afrikanerna	14
7. Resultat och analys	15
7.1 Period 1: 1860–1920	15
7.1.1 Rasism	15
7.1.2 Att utveckla Afrika	17
7.1.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt	18
7.1.4 Att bilda afrikanerna	19
7.1.5 Att kristna afrikanerna	20
7.2 Period 2: 1921–1957	22
7.2.1 Rasism	22
7.2.2 Att utveckla Afrika	23
7.2.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt	24
7.2.4 Att bilda afrikanerna	24

7.2.5 Att kristna afrikanerna	24
7.3 Period 3: 1958–1980	25
7.3.1 Rasism	25
7.3.2 Att utveckla Afrika	25
7.3.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt	28
7.3.4 Att bilda afrikanerna	29
7.3.5 Att kristna afrikanerna	29
7.4 Period 4: 1981-2000	30
7.4.1 Rasism	30
7.4.2 Att utveckla Afrika	30
7.4.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt	32
7.4.4 Att bilda afrikanerna	32
7.4.5 Att kristna afrikanerna	33
8. Slutdiskussion	33
8.1 Återkoppling till frågeställningarna	33
8.2 Återkoppling till lärarprofessionen	37
9. Sammanfattning	38
10. Käll- och litteraturförteckning	40

1. Inledning

Take up the White Man's burden-
Send forth the best ye breed-
Go bind your sons to exile
To serve your captive's need
To wait in heavy harness,
on fluttered folk and wild-
Your new-caught, sullen peoples,
Half-devil and half-child.¹

Rudyard Kiplings dikt *The White Man's burden* publicerades första gången 1899, och ovan kan den inledande delen av den berömda dikten läsas. Det finns olika tolkningar av dikten och en av dem är att Kipling skrev den för att uppmana USA att följa Storbritanniens och andra europeiska länders exempel och anta den börda som imperialismen innebar. Den vite mannens börda kom att bli en eufemism för den rasistiska imperialismen.²

Under mina tidigare studier i engelska ingick det delkurser om de engelskspråkiga ländernas historia såväl som litteraturhistoria. En av de författare som togs upp var Rudyard Kipling, och eftersom imperialismen är en så viktig del de engelskspråkiga ländernas historia studerades självklart också detta. Dessa studier väckte mitt intresse för imperialismen, vilken nådde sin höjdpunkt under perioden 1880–1914.³

Hur Afrika och dess befolkning skildras i läroböcker är något som ett flertal forskare har studerat. Tidigare forskning visar bland annat hur afrikaner beskrivs i olika pedagogiska texter, hur synen på olika främmande kulturer är i geografiläroböcker, samt de gamla och nya fördomar om Afrika som kan återfinnas i läroböckerna.⁴ Enligt ovan blev den vite mannens börda ett välkänt begrepp som stod för den rasistiska imperialismen. Jag har inte hittat någon tidigare forskning som har studerat skildringen av den afrikanska världsdelen ur det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda. På grund av mitt intresse för den tidsperiod som brukar kallas imperialismen, samt en nyfikenhet på att undersöka hur den vite

¹ <http://historymatters.gmu.edu/d/5478/>, 2007-05-03.

² <http://historymatters.gmu.edu/d/5478/>, 2007-05-03.

³ John P. McKay, Bennett D. Hill, John Buckler & Patricia Buckley Ebrey, *A history of world societies*, Boston 2004, s 832.

⁴ Luis Ajagán-Lester, "De andra". *Afrikaner i svenska pedagogiska texter 1768-1965*, Stockholm 2000. Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*, Göteborg 1986. Mai Palmberg, *Afrika i skolböckerna – gamla fördomar och nya*, Stockholm 1987.

mannens börda yttrar sig i läroböcker, dels från den tidsperiod då dikten skrevs, men även från dagens läroböcker, valde jag att utföra följande studie.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka i vilken mån och på vilket sätt skildringen av Afrika och afrikaner i läroböcker i geografi präglas av det synsätt som brukar sammanfattas med uttrycket den vite mannens börda. Studiens undersökningsperiod är 1860–2000, och genom att studera olika geografilärobokstexter under ett så långt tidsspänn vill jag undersöka hur innebörden av begreppet den vite mannens börda har förändrats. Studien har gjorts utifrån följande frågeställningar:

- I vilken utsträckning präglas skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböckerna av den vite mannens börda som synsätt?
- På vilka sätt präglas skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböckerna av den vite mannens börda som synsätt?
- Hur förändras den vite mannens börda som synsätt i skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböckerna under undersökningsperioden?

3. Relevans för lärarprofessionen

Studien är en analys av tolv olika lärobokstexter i geografi. Genom den sovrande funktion som lärobokstexterna har, har dessa spelat en avgörande roll i fråga om skapandet och återskapandet av de rådande ideologierna i samhället under olika tidsperioder, alltså den kunskap som eleverna har inhämtat.⁵ Genom att i studien kritiskt granska lärobokstexter, granskas också vilken kunskap som under undersökningsperioden har förmedlats och inhämtats i det aktuella ämnet. Detta är en av kopplingarna mellan studien och mitt framtida yrke som lärare i skolan.

I den svenska skolans läroplan beskrivs utförligt de grundläggande värden som all verksamhet i skolan ska bygga på. Skolan och alla som verkar inom den ska förmedla

⁵ Ajagán-Lester 2000, s 24.

människolivets okränkbarhet, individens frihet, integritet och egenvärde, alla människors lika värde, jämlikhet mellan män och kvinnor samt solidaritet med svaga och utsatta.⁶ För att klargöra vad den vite mannens börda innebär, har jag konstruerat fem olika dimensioner av begreppet. Dessa är det hierarkiska tänkandet och rasismen, utvecklingen av Afrika, förmedlandet av en västerländsk statsförfattning och ett västerländskt levnadssätt till afrikanerna, bildningen av afrikanerna, samt hur kolonialmakterna ville kristna Afrika. Genom att studera dessa olika dimensioner av den vite mannens börda och ställa dem i relation till de ovan nämnda värderingar som ska präglade skolans verksamhet, granskas huruvida läromedlen följer styrdokumentet. En stor del av de lärobokstexter som har använts i studien är skrivna för så pass längesen att det inte är möjligt att mäta dem med den värdegrund som skolan arbetar utifrån sedan mitten av 1990-talet; den var ju inte en del av de dokument som då styrde skolan. Därför görs kopplingen mellan studien och mitt framtida yrke som lärare främst genom den del av studien som inriktar sig på läromedel från det senaste decenniet. För att förstå varför dagens läromedel ser ut som de gör är de historiska rötterna till dem, det vill säga lärobokstexter från tidigare perioder, viktiga att studera, vilket också är vad denna studie fokuserar på.

4. Forskningsläge

Den syn på kulturer som presenteras i geografiläroböcker från mitten av 1800-talet och fram till slutet av 1900-talet har visat sig genomsyras av en hierarki, men är också ett föremål för förändring. Den tar dock sin utgångspunkt i den västerländska kulturen.⁷ Lena Olsson visar detta i sin studie av geografiläroböcker från perioden 1870–1985. Källmaterialet bearbetades delvis med hjälp av dikotomier (exempelvis positivt-negativt, västerländskt-icke västerländskt, europeiskt-afrikanskt), och delvis med hjälp av frågor om vad och på vilket sätt läroböckerna beskrev olika folk, deras religion, näringar, politiska styrelse och så vidare. Vidare undersöktes materialet med syfte att hitta normerande kännetecken vad det gäller till exempel religion, ras, näringssätt och styrelseform, liksom kännetecken i framställningssättet vad det gäller ordval, generaliseringar samt val av diagram och illustrationer.⁸

⁶ Lärarförbundet, *Lärares handbok. Skollag, läroplaner, yrkesetiska principer*, Stockholm 2002, s 9, 37.

⁷ Olsson 1986, s 195.

⁸ Olsson 1986, s 27.

Den kultursyn som presenteras uppges vara värderande; folk och företeelser rangordnas. Levnadsformer där människorna är bofasta ställs högre än jakt- och nomadkulturer. Den vita rasen är den främsta, och för att en kultur ska kunna ses som civiliserad måste den ha ett skriftspråk. Därmed blir också läskunnighet ett viktigt kriterium för höga kulturer. Vidare menar Olsson att de monoteistiska religionerna ställs högre än de polyteistiska, och av de monoteistiska är kristendomen den religion som skattas högst.⁹

Konstitutionellt styrelseskick fastställs vara idealet. Demokrati förordas allt mer under 1900-talet men framförallt från och med 1950-talet. Tekniskt avancerade samhällen hamnar högt i hierarkin, och målet för alla samhällen är att utvecklas till ett västerländskt sådant. Olsson menar att utveckling uppges vara lösningen på alla problem fram till slutet av 1960- och början av 1970-talet, då utvecklingen börjar ifrågasättas och problematiseras vad det gäller jordens sinande resurser och människans inverkan på naturen.¹⁰

Enligt ovan visar Olsson i sin studie att kultursynen dock är föremål för förändring. Under 1950-talet försvinner rasismen ur de flesta läroböckerna liksom de flesta generaliseringar om olika folk. Detta hör samman med att man istället för att se det unika med varje kultur börjar leta efter likheter. Kvantitativa mätningar av kulturer börjar genomföras genom jämförelser av bruttonationalprodukt och levnadsstandard. Detta sker på 1960- och 1970-talen, men förändrar inte rangordningen av olika områden i världen. Det är fortfarande samma områden som hamnar högt upp i hierarkin.

Olsson menar att undersökningen tillför en bredd till den tidigare forskningen eftersom den sträcker sig över en lång tidsperiod och både har ett samtida och ett historiskt perspektiv. Olsson visar att redan påvisade mönster även återfinns i geografiläroböcker, samt "...att det mönster som påvisats i det moderna och nutida läroboksmaterialet har en hundraårig tradition."¹¹

Den kultursyn som presenteras i lärobokstexterna är inte bara präglad av ett hierarkiskt tänkande. Luis Ajagán-Lesters studie över hur afrikaner skildras i svenska pedagogiska texter under perioden 1768-1965 fokuserar på de ideologiska förskjutningarna i samhället. Detta särskiljer Ajagán-Lesters studie från tidigare forskning som har fokuserat på den hierarkiska rangordningen av kulturer, västerländska fördomar om Afrika, samt hur läroplanerna styrde texternas innehåll.¹² Undersökningens syfte är att redogöra för, förstå samt klargöra de utvecklingar av ideologiska förändringar som har skett i diskursen om Afrikas befolkning.

⁹ Olsson 1986, s 194.

¹⁰ Olsson 1986, s 194-6.

¹¹ Olsson 1986, s 192, 199.

¹² Ajagán-Lester 2000, s 14-5.

Problemställningarna är formulerade så att olika aspekter av vad som har format bilden av afrikanerna ska komma fram.¹³

Studien visar att skildringen av Afrikas befolkning starkt präglas av de ideologiska förändringarna i samhället. Under den första perioden (1768–1850) står de kulturella skillnaderna mellan européer och afrikaner i fokus. Diskursen präglas av den stereotypa bilden av ”neger”. Under den andra perioden (1850–1920) introduceras rasismen i de pedagogiska texterna. De svarta är underlägsna de vita. Ordet ”neger” kom att få negativa förtecken. De pedagogiska texterna ställer sig under denna period tydligt på kolonialmakternas sida. Den tredje perioden (1920–1958) präglas av den vetenskapliga rasbiologin som nu infördes i de pedagogiska texternas diskurs. Den svarta rasens underlägsenhet gentemot den vita menades vara nedärvd. Under den fjärde perioden (1958–1965) rensas rasismen bort ur texterna. Istället för den tidigare diskursen om höga och låga kulturer talas det om utveckling. Det underutvecklade Afrika hamnar lågt på den hierarkiska skalan jämfört med det högt utvecklade Sverige. Rangordningen finns kvar men uttrycks på ett annat sätt. Att skolan och de pedagogiska texter som har använts där har spelat en avgörande roll angående vad elever har inhämtat för kunskap i skolan dras som slutsats. Skolan och texterna har valt vilka röster som ska tillåtas och vilka som ska tystas, vilket skapade en föreställning om att afrikaner (de andra) var underlägsna.¹⁴

Skildringen av Afrikas befolkning i lärobokstexter har uppenbarligen präglats av fördomar. Mai Palmberg har studerat hur Afrika skildras i läroböcker för högstadiet i de samhällsorienterande ämnena samt engelska. Studiens syfte är att bidra till diskussionen om vad skolundervisningen innehåller genom att studera läroböcker. Studien syftar alltså inte till att ge en heltäckande bild med både positiva och negativa aspekter, utan att visa var bristerna finns.¹⁵

Envisa fördomar och etnocentrism anges i studien ibland vara tecken på en slags kolonial ideologi, alltså en ideologi som vuxit fram under kolonialismen för att befästa kolonialmakternas dominans. Studien söker klargöra vilka gamla fördomar om Afrika som presenteras i äldre läroböcker, vilka nya fördomar som presenteras i dagens läromedel, i synnerhet huruvida de fördomar som formade den koloniala ideologin finns kvar idag i en annan form, samt hur detta har gått till. Källmaterialet består som tidigare nämnts av läroböcker för högstadiet i de samhällsorienterande ämnena samt engelska. De böcker som

¹³ Ajagán-Lester 2000, s 39.

¹⁴ Ajagán-Lester 2000, s 241-5.

¹⁵ Palmberg 1987, s 3.

undersöks är nästan alla tryckta under det årtionde som studien genomförs, det vill säga 1980-talet.¹⁶

Studien visar att gamla fördomar om afrikaner som biologiskt och socialt underlägsna vildar, Afrika som ett historielöst land men som däremot är mycket spännande på grund av sin exotiska fauna, samt Afrika som en världsdel dit den vite mannen tog civilisationen, har ersatts av andra fördomar. Den rasistiska bilden har rensats bort, och istället presenteras en nedlåtande bild av Afrika som ett område fyllt av elände, fattigdom och lidande. Denna bild bygger på skuld känslor och inte på respekt, solidaritet och det faktum att Afrika har ett likaberättigande. Istället för tanken om att den vite mannen kommer till Afrika med civilisationen, så är u-hjälpen den nya räddning som västerlänningarna kommer med.¹⁷ I likhet med ovan redovisad tidigare forskning, menar Palmberg att bilden av Afrika förändras, men fördomarna finns ändå kvar i andra former.

Tidigare forskning har alltså undersökt läroboksskildringar av Afrika, dess befolkning och deras kulturer ur olika perspektiv. Olsson visar att kultursynen som presenteras i läroböckerna är genomsyrad av ett hierarkiskt tänkande, vilket dock förändras under undersökningsperioden. Ajagán-Lesters undersökning fokuserar på de ideologiska skiftningarna i samhället och visar att läroboksskildringen av afrikaner starkt präglas av dessa förändringar. Palmberg visar vilka gamla fördomar om Afrika och dess befolkning som kan hittas i läroboksskildringar, och vilka nya fördomar som har ersatt dessa. I min studie undersöker jag hur läroboksskildringen av Afrika och afrikaner ser ut utifrån det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda, eller, med andra ord, om och hur man kan se att den vite mannen vill överföra sina ideal, värderingar och levnadssätt på afrikanerna samt hur detta förändras över tid. På så sätt skiljer sig denna studie från den tidigare forskningen och tillför ett nytt perspektiv.

¹⁶ Palmberg 1987, s 3, 5.

¹⁷ Palmberg 1987, s 6-30.

5. Material och metod

5.1 Källmaterial

Det källmaterial som har undersökts i denna studie är tolv stycken geografilärobokstexter från perioden 1860–2000. Urvalet av källmaterial har baserats på Olsson,¹⁸ och Ajagán-Lester.¹⁹ Allt det källmaterial som har använts i de studierna och som skulle vara användbart i denna studie har dock inte funnits åtkomligt, vilket gör att urvalet även baseras på tillgänglighet. Vissa av de böcker i det källmaterial som Olsson och Ajagán-Lester använder sig av, som inte har funnits tillgängliga, har alltså ersatts av annat åtkomligt material.

Jag har valt att göra en kvalitativ studie. Jag har analyserat tre geografilärobokstexter från var och en av de fyra delperioderna, alltså sammanlagt tolv texter. Enligt ovan baseras urvalet på den tidigare forskningen, men också på tillgänglighet, vilket har lett till att de analyserade läroböckernas målgrupper varierar och sträcker sig över alla skolår. I analysen av källmaterialet har de kapitel som bara handlar om Afrika undersökts. Eftersom jag valde att undersöka endast dessa kapitel i ett relativt litet antal böcker, lät jag istället undersökningsperioden sträcka sig över 140 år, från 1860 till 2000, för att tendenser till förändringar i synsättet över tid tydligare skulle kunna urskiljas. Jag har valt att lägga tyngdpunkten på det explicita, det uppenbara i texterna.

I främst det tidiga källmaterialet används begreppen ”negrer” och ”kaffrer” frekvent. ”Kaffrer” är en förlegad benämning på bantufolk i de södra delarna av Afrika,²⁰ och liksom ordet ”negrer” är det idag mycket värdeladdat, problematiskt och nedsättande. På de ställen i texten där dessa begrepp används utan att stå i ett citat, har de endast använts för att på ett riktigt sätt förmedla vad som står i de analyserade lärobokstexterna. För att då visa att dessa begrepp inte är mina utan källmaterialets, står de inom citationstecken.

5.2 Metoddiskussion

I en studie likt denna är det svårt att ge en heltäckande bild. Hela studiens undersökningsperiod sträcker sig över 140 år och endast tolv geografilärobokstexter analyseras. För att få fram en mer mångfacetterad bild över hur Afrika och afrikaner skildras i sådana lärobokstexter utifrån begreppet den vite mannens börda krävs det antingen att undersökningsperioden kortas ned kraftigt, för att möjliggöra en mer djupgående analys av

¹⁸ Olsson 1986, s 79-80, 246-9.

¹⁹ Ajagán-Lester 2000, s 253-8.

²⁰http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/search.jsp?h_search_mode=simple&h_advanced_search=false&t_word=kaffrer&btn_search=S%F6k+i+NE, 2007-06-11.

läroböckerna, eller att källmaterialet, och därmed hela studien utökas kraftigt. Jag valde trots detta att, enligt ovan, undersöka ett relativt litet antal lärobokstexter under en förhållandevis lång period för att kunna urskilja tendenser till förändringar i synsättet den vite mannens börda. De resultat som visas i denna studie ska dock endast betraktas som tendenser.

Det är omöjligt att vara helt objektiv i analysen av lärobokstexterna. Som läsare färgas man dels av sin egen kultur och dels av sin förförståelse. Ett bra sätt att beskriva detta på är med uttrycket ”man ser det man vill se”. Detta har jag dock försökt att motverka genom att systematiskt använda mig olika utgångspunkter, vilka beskrivs nedan.

5.3 Utgångspunkter

För att förstå vad den vite mannens börda gick ut på, formulerades i studiens tidigaste fas fem olika dimensioner av begreppet som beskriver innebörden av detta. Under studerandet av texterna har dessa dimensioner, det vill säga det hierarkiska tänkandet och rasismen, utvecklingen av Afrika, förmedlandet av en västerländsk statsförfattning och ett västerländskt levnadssätt till afrikanerna, bildningen av afrikanerna, och hur kolonialmakterna ville kristna Afrika använts som utgångspunkter. I textanalysen har även de ur den tidigare forskningen hämtade begreppen ras, utveckling, bildning, religion, och civilisation använts som kännemärken.

5.4 Periodindelning

För att kunna se hur innebörden av begreppet den vite mannens börda har förändrats, har de olika tidsperioderna jämförts med varandra. Jag har delat in undersökningsperioden 1860–2000 i fyra perioder. Detta för att göra studien mer överskådlig och för att på ett enkelt sätt kunna jämföra och se förändringar över tid. Denna indelning har fram till år 1957 sin utgångspunkt i Ajagán-Lesters indelning,²¹ och därefter har brytpunkterna mellan olika perioder gjorts av praktiska skäl. Den första av de fyra perioderna sträcker sig från 1860 till 1920. Ajagán-Lester bryter sin andra period 1920, vilket motiveras med att vetenskapen kom in i lärobokstexterna på ett nytt sätt från och med då. Texterna om raser blev mer inriktade på rasbiologi, som gjorde anspråk på att ge vetenskapliga förklaringar till rasfrågor.²² Denna nya riktning på diskursen är inte särskilt relevant för denna studie, men jag har ändå valt att bryta den första perioden 1920 för att inte behöva handskas med en alltför lång första delperiod. Studiens andra period sträcker sig från 1921 till 1957, vilket också grundar sig på Ajagán-

²¹ Ajagán-Lester 2000, s 41-4.

²² Ajagán-Lester 2000, s 42.

Lesters indelning. Under slutet av 1940- och början av 1950-talen började rasbiologin kritiserats vilket fick inverkan på lärobokstexterna mot slutet av 1950-talet. Då rensades de flesta rasistiska begrepp ut ur läroböckerna.²³ Eftersom en central innebörd av den vite mannens börda är det rasistiska nivåtänkandet är det relevant även för denna studie att ha en brytpunkt i slutet av 1950-talet. Den tredje perioden varar från 1958 till 1980. Ajagán-Lester avslutar sin undersökning år 1965, vilket gör att jag efter detta årtal inte kan basera min periodindelning på Ajagán-Lesters. År 1980 sattes därför som brytpunkt mellan de två sista perioderna av praktiska skäl. Den fjärde perioden sträcker sig från 1981 till det sista undersökningsåret 2000.

6. Den vite mannens börda

Rudyard Kiplings dikt *The White Man's Burden* publicerades för första gången 1899.²⁴ Men vilka dimensioner finns egentligen av begreppet den vite mannens börda? Synsättet hade vuxit fram ur de tankar som många västerlänningar anammat om att de var utvalda att rädda de övriga folken i världen. Under Berlinkonferensen 1885 delade de europeiska kolonialmakterna Afrika mellan sig och de kom överens om att målet med kolonisationen var att undervisa urbefolkningen för att på så sätt leda dem till civilisation.²⁵ Att rädda befolkningen i andra länder innebar följaktligen att civilisera dem, vilket alltså även var den centrala innebörden av den vite mannens börda. Jag har därför utgått från vad den tidigare forskningen har skrivit om civilisationsbegreppet när jag har formulerat de olika dimensionerna av begreppet den vite mannens börda.

6.1 Nivåtänkande och rasism

Det som främst utmärker begreppet den vite mannens börda var föreställningen om att vissa kulturer var högre än andra. Olsson menar att kultursynen i läroböcker i geografi under den aktuella perioden starkt präglades av detta nivåtänkande. "Författarna uttrycker sig om 'graden' av kultur hos ett folk, på vilket 'stadium' deras levnadssätt befinner sig, eller vilken 'standard' de anses besitta."²⁶ När civilisationsbegreppet myntades av den europeiska

²³ Ajagán-Lester 2000, s 43.

²⁴ <http://historymatters.gmu.edu/d/5478/>, 2007-05-03.

²⁵ William Easterly, *The White Man's Burden. Why The West's Efforts To Aid The rest Have Done So Much Ill And So Little Good*, New York 2006, s 23.

²⁶ Olsson 1986, s 195.

överklassen uttryckte det samhällsklassens självmedvetande. De var säkra på sin överlägsenhet jämfört med andra mer primitiva människor. Denna överlägsenhet hade troligtvis sin grund i att kolonialmakterna ansåg sig vara mer utvecklade när det gällde teknik och på det militära planet. De ansåg sig även vara religiöst överlägsna.²⁷ Med civilisation menades ett skede där samhället befinner sig på en hög nivå. Vetenskapen utvecklas, den teknologiska nivån är hög, tankesätten är komplexa, och seder och beteenden är förfinade.²⁸ Nivåtänkandet är nära sammankopplat till den djupt rotade rasismen, som också är en central innebörd av begreppet den vite mannens börda.

Rasismen är i strikt europeisk betydelse en ideologi som har fem grundläggande förutsättningar. Den första är att människor kan indelas i olika raser utifrån yttre skillnader eller kännetecken. Vidare antas det finnas ett samband mellan dessa yttre kännetecken och "...nedärvda mentala och intellektuella anlag, beteendemönster samt lynne och moralisk karaktär..."²⁹ Den tredje förutsättningen är att alla medlemmar av respektive ras har dessa anlag, och den fjärde är "...övertygelsen att raserna låter sig klassificeras i en hierarki, beroende på kvaliteten av de nedärvda dragen..."³⁰ Slutligen ger denna hierarki medlemmar av de överlägsna raserna rätt att utnyttja, styra över och till och med utrota medlemmar av de lägre raserna.³¹

Linné inledde klassificeringen av arter vilket även inkluderade indelningen av människor i olika raser. Denna indelning byggde först på yttre faktorer (såsom hudfärg, hår, ansiktsdrag och kroppsbyggnad), men kom att utvecklas till gränsdragningar mellan folk på grundval av levnadssätt, bildning, religion och statsförfattning.³² Läroboksförfattaren Dahm beskriver uttryckligen den vita eller kaukasiska rasens överlägsenhet över alla andra raser. En förklaring till den vita rasens överlägsenhet ansågs vara klimatet. Ett varmt klimat inverkar ogynnsamt på människan och gjorde henne lat.³³ I mitten på 1920-talet blev återigen yttre faktorer viktiga när klassificering av människor i högre och lägre raser skulle göras. Detta skedde i och med rasbiologins spridning. Genom rasbiologin spreds uppfattningen att rasernas psykiska egenskaper var ärftliga, och att vissa biologiska drag automatiskt medförde en lägre kultur.³⁴

²⁷ Ajagán-Lester 2000, s 69.

²⁸ Ajagán-Lester 2000, s 47.

²⁹ http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=290945&i_word=rasism, 2007-04-23.

³⁰ http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=290945&i_word=rasism, 2007-04-23.

³¹ http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=290945&i_word=rasism, 2007-04-23.

³² Ajagán-Lester 2000, s 79, 81.

³³ Olsson 1986, s 112-3.

³⁴ Ajagán-Lester 2000, s 146-7, 150.

6.2 Att utveckla Afrika

En annan dimension av begreppet den vite mannens börda var utvecklingen. Begreppet civilisation innebar delvis, som tidigare nämnts, ett stadium av vetenskaplig utveckling och hög teknologisk nivå.³⁵ Utvecklingsdimensionen av den vite mannens börda visar sig på olika sätt under olika tidsperioder. Som nämnt ovan, beslutades under Berlinkonferensen 1885 att kolonialmakternas mål skulle vara att undervisa urbefolkningen och föra dem fram till civilisationens välsignelser.³⁶ De sätt att beskriva utvecklingen som varit rådande, till exempel genom att beskriva hur de vita kom med "*civilisationens ljus*" och "*beskydd*", ersattes på 1950-talet med nya uttryck. De vita skulle istället "*Främja utvecklingen*" och "*höja levnadsstandarden*".³⁷ Detta skulle ske genom u-hjälp, som sågs som den nya frälsning som de vita kom med till afrikanerna.³⁸ Genomgripande för utvecklingsdimensionen av den vite mannens börda är dock att det är från väst som drivkraften till utveckling kommer, och huruvida utvecklingen går framåt beror på om den går i västerländsk riktning.³⁹

6.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt

Enligt ovan användes olika kriterier för att dra gränser mellan olika folkgrupper. Dessa kriterier var bildning, religion, statsförfattning samt levnadssätt.⁴⁰ Dessa kriterier kan även ses som dimensioner av begreppet den vite mannens börda genom att de markerade gränsen mellan civiliserade och ociviliserade folk. Bofasthet och åkerbruk var två kriterier för att en högre, civiliserad kultur ska kunna uppstå.⁴¹ I äldre läroböcker anses levnadssätt och statsförfattning ha ett samband. De vilda folken anses vara utan samhällen, medan nomaderna har kommit en bit på väg. De åkerbrukande och bofasta folken anses dock alla ha utvecklat någon form av samhällsordning. Av de olika styrelsesätt som diskuteras beskrivs despotism som den lägsta formen. Det statsskick som bygger på lagar och är demokratiskt är den högsta formen och har uppkommit hos kulturfolken.⁴²

6.4 Att bilda afrikanerna

En oerhört viktig dimension av den vite mannens börda var bildning. Ett av civilisationens mål beskrivs vara bildning och upplysning. Som tidigare nämnts ansågs en högre kultur

³⁵ Ajagán-Lester 2000, s 47.

³⁶ Easterly 2006, s 23.

³⁷ Ajagán-Lester 2000, s 175.

³⁸ Palmberg 1987, s 26.

³⁹ Olsson 1986, s 149.

⁴⁰ Ajagán-Lester 2000, s 81.

⁴¹ Olsson 1986, s 121, 124.

⁴² Olsson 1986, s 130-1.

endast kunna uppstå hos folk som var bofasta, åkerbrukande och bildade. En civiliserad kultur innefattade ett skriftspråk och skriftspråket i sin tur var direkt sammanlänkat med läs- och skrivkunnighet. Analfabetism markerade en låg kultur. En civiliserad kultur skulle ha skrifter bland sina historiska kvarlevor. Kulturer som inte hade detta räknades som ociviliserade.⁴³ Folk utan skriftlig kultur var historielösa folk.⁴⁴ Många av de afrikanska kulturerna var muntliga, och enligt de europeiska kolonialmakterna kunde muntliga kulturer aldrig skapa bildning i europeisk bemärkelse.⁴⁵

6.5 Att kristna afrikanerna

Som nämnt ovan användes religion som en av skiljelinjerna vid gränsdragningarna mellan olika folkgrupper. Man skiljer på dem som trodde på den ende sanne Guden, det vill säga kristna, judar och muslimer, och på hedningar.⁴⁶ De tre religioner som tillber den ende sanne Guden beskrivs som de högsta religionerna. Det framhävdes att de är monoteistiska och att dess grundare tillhörde den vita rasen. Kristendomen framställs dock som idealet och den högsta religionen framför judendom och islam. De afrikanska religionerna hamnar långt ner i hierarkin. Dessa religioner och dess utövare är vidskepliga och utan religiösa begrepp.⁴⁷ Många missionärer från väst sändes till Afrika för att kristna den hedniska befolkningen. Missionärerna sysslade ofta inte bara med osjälvisk mission, utan företrädde ekonomiska och nationella intressen i hemlandet.⁴⁸

De dimensioner av begreppet den vite mannens börda som kommer att undersökas i lärobokstexterna är alltså det hierarkiska tänkandet och rasismen, utvecklingen av Afrika, förmedlandet av en västerländsk statsförfattning och ett västerländskt levnadssätt till afrikanerna, bildningen av afrikanerna, samt hur kolonialmakterna ville kristna Afrika. Fem begrepp har hämtats ur den tidigare forskningen och kännetecknar dessa olika dimensioner av synsättet den vite mannens börda. Dessa är **ras**, **utveckling**, **bildning**, **religion**, samt **civilisation**. I civilisationsbegreppet innefattas även den dimension som innebar att förmedla en västerländsk statsförfattning och ett västerländskt levnadssätt. Ovanstående begrepp kommer användas som kännetecken i analysen av lärobokstexterna.

⁴³ Olsson 1986, s 121-5.

⁴⁴ Ajagán-Lester 2000, s 69.

⁴⁵ Ajagán-Lester 2000, s 173.

⁴⁶ Ajagán-Lester 2000, s 81.

⁴⁷ Olsson 1986, s 126-8.

⁴⁸ Palmberg 1987, s 15.

7. Resultat och analys

De premisser som föreligger för denna studie har nu presenterats. I detta kapitel kommer studiens resultat att läggas fram och analyseras. Kapitlet är disponerat så att resultaten från varje delperiod presenteras för sig och under varje delperiod tas de fem olika dimensionerna av begreppet den vite mannens börda upp.

7.1 Period 1: 1860–1920

Under denna period präglas skildringen av Afrika och afrikaner i stor utsträckning av det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda. Nivåtänkandet genomsyrar de tre pedagogiska texterna från denna period, vilket markeras med exempelvis uttryck som hög och låg. Från denna period har följande tre läroböcker analyserats: *Allmän Geografi. Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser* av Oscar Elis Leonard Dahm, skriven 1860, *Roths Geografi N:o 1. Illustrerad Geografi för Allmänna Läroverken* av Magnus Roth, skriven 1886 samt *Skolgeografi uti två kurser. Första kursen* av Ernst Carlson, vilken är skriven 1911.

7.1.1 Rasism

De tre geografiläroböcker som har undersökts från denna period är alla starkt präglade av den rasistiska dimensionen av den vite mannens börda, vilket bekräftar Ajagán-Lesters resultat⁴⁹. Flera av de förutsättningar som rasismen innebär syns tydligt. Något som står i fokus är yttre kännetecken och nedärvda anlag och egenskaper, liksom tanken att alla medlemmar av de olika folkgrupperna är likadana.

I den första av de tre analyserade lärobokstexterna beskrivs afrikanerna i de olika delarna av Afrika efter vilken hudfärg de har (gula i norr, svarta i mellersta delarna samt bruna i söder).⁵⁰ I samma läroboks beskrivning över Afrikas östkust omnämns Abessiniens (nuvarande Etiopien) invånare som "...en gulbrun, wälbildad, kaukasisk stam, äro wäl christna, men i hög grad okunnige och widskeplige."⁵¹ Om ön Madagaskar står det att dess invånare är en blandning av negrer och malajer som är inte är helt obildade, men däremot mycket lata.⁵² Latheten framställs som ett drag som inte är generellt bara för vissa afrikanska

⁴⁹ Ajagán-Lester 2000, s 242.

⁵⁰ Oscar Elis Leonard Dahm, *Allmän Geografi. Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser*, Kalmar 1860, s 53.

⁵¹ Dahm 1860, s 51.

⁵² Dahm 1860, s 51.

folkgrupper, utan för hela världsdelen befolkning. ”Om Afrikas folk wore så idoga som Asiens, så skulle deras land kunna frambringa nästan alla Asiens dyrbara produkter.”⁵³ Invånarna i de inre länderna söder om Sudan delas upp i tre olika folkslag: gallas, schaggas och ”kaffrer”. Gallas uppges vara Afrikas grymmaste och råaste folk och schaggas omnämns som tappra, men råa på grund av sin kannibalism. Det sista folkslaget i området, ”kaffrerna”, är ”...ett kraftigt, åkerbrukande folk i södra delen af inre Afrika. De tillbedja en enda Gud, äro mer bildade och hafwa ett wackrare utseende än negerfolken.”⁵⁴ ”Negrerna” själva beskrivs gå helt nakna och vara väldigt okunniga. De allra flesta av dem är dessutom hedningar.⁵⁵

I den andra boken från denna period är rasismen lika tydlig. När den europeiska missionsverksamheten utmed Afrikas kuster beskrivs, uppges de flesta negrer och hottentotter vara okunniga, råa och hedniska.⁵⁶ Vidare kan följande generalisering läsas i texten.

I jämförelse med jordens öfriga folk kan *negern* liknas vid ett barn. Att tänka sammanhängande och att handla ihärdigt är icke hans sak; han är ytterst begifven på sinliga njutningar och nöjen, pratsam, godmodig och färdig att dyrka som Gud hvilket ting som hälst.⁵⁷

När Sydafrika och dess befolkning ska beskrivas lyser hierarkitänkandet igenom. ”Negrerna” är den folkgrupp som står lägst på skalan. ”Kaffrerna och betsjuanerna skilja sig tämligen mycket från de egentliga negrerna. De äro bruna, högre begåfvade, värdigare i sitt sätt och tala helt andra språk.”⁵⁸ Om de folkgrupper som bor i mellersta Afrika återfinns följande beskrivning. ”Människoötande och månggifte, slafkrig och slafhandel, våldens upprättande och störtande, folks utrotande, ett allas krig mot alla – äro för öfrigt kännetecknande för dessa oroliga, af alla hedendomens och barbariets förbannelser drabbade folk.”⁵⁹

Den tredje och sista boken från den första delperioden fokuserar liksom de två tidigare böckerna på generella beskrivningar av olika folkgrupper inom Afrika. I texten får läsaren veta att ”negrer” ”...utmärkas av mörkbrun hudfärg, ulligt hår, platt näsa och utstående tjocka läppar.”,⁶⁰ men också att det finns en viss typ av ”negrer” som är starkare och resligare än de andra, och andra typer som är ljusare i hudfärgen.⁶¹ Fokus på yttre kännetecknen, men även till

⁵³ Dahm 1860, s 53.

⁵⁴ Dahm 1860, s 50.

⁵⁵ Dahm 1860, s 53.

⁵⁶ Magnus Roth, *Roths Geografi N:o 1. Illustrerad Geografi för Allmänna Läroverken*, Stockholm 1886, s 276.

⁵⁷ Roth 1886, s 284.

⁵⁸ Roth 1886, s 291.

⁵⁹ Roth 1886, s 289.

⁶⁰ Ernst Carlson, *Skolgeografi uti två kurser. Första kursen*, Stockholm 1911, s 196.

⁶¹ Carlson 1911, s 196, 199.

viss del på mentalitet, finns i beskrivningen av ”hottentotterna” och ”buschmännen” i Sydafrika.

Hottentotterna äro småväxta, fula människor med smutsgul, skrumpen hy. Håret växer i spridda tappar, och deras språk är uppfyllt av smackljud. Svaga till kroppsbyggnad och outvecklade till sina begrepp, ha hottentotterna, jämte de nästan ännu lägre stående buschmännen blivit tillbakaträngda till öken- och stäpptrakterna.⁶²

Om ”negrernas” sätt och sinnelag finns vidare följande beskrivning.

Några varaktigare byggnader, något skriftspråk eller några större fartyg för att befara haven ha negrerna aldrig åstadkommit, och de duga över huvud ej till något, som kräver uthållighet. De äro mestadels barnsliga, godmodiga och grannlåtsälskande människor men lögnaktiga och opålitliga samt ha högst ofullkomliga religiösa begrepp.⁶³

Vissa grupper av afrikaner beskrivs också som vildar eller halvildar.⁶⁴

Begreppet ras förekommer inte alls i avsnitten om Afrika i de tre läroböckerna som har analyserats. Det hierarkiska tänkandet är explicit uttryckt, och negrerna är den folkgrupp som står lägst på skalan. Författarna skriver aldrig uttryckligen att afrikanerna står lägre än den vita rasen, men nivå-tänkandets tydliga närvaro i de analyserade texterna vittnar om hur författarna, som alla är européer, ser ner på afrikanerna. De vita anses vara överlägsna den afrikanska befolkningen. Dessa resultat överensstämmer väl med Ajagán-Lesters studie.⁶⁵

7.1.2 Att utveckla Afrika

Den dimension av den vite mannens börda som kan sammanfattas i begreppet utveckling är svår att hitta i läroböckerna från den första perioden. Begreppet utveckling finns inte med i de tre lärobokstexterna från denna delperiod, men det gör dock civilisationsbegreppet. Enligt ovan ersattes detta begrepp av utvecklingsbegreppet på 1950-talet.⁶⁶ Under kolonialismens storhetstid i slutet av 1800-talet skulle dock den vite mannen komma med civilisationens ljus till de ociviliserade folken.⁶⁷ Om Kongo står det i en av de analyserade lärobokstexterna att ”Landet är upptäckt af den berömde resanden *H. Stanley*, och riket upprättadt af ett

⁶² Carlson 1911, s 202-3.

⁶³ Carlson 1911, s 196.

⁶⁴ Carlson 1911, s 197, 199.

⁶⁵ Ajagán-Lester 2000, s 44.

⁶⁶ Ajagán-Lester 2000, s 175.

⁶⁷ Easterly 2006, s 23.

internationellt sällskap i ändamål att civilisera och för handeln öppna det inre Afrika.”⁶⁸ Här uttrycks det tydligt att Kongo anses vara ett ociviliserat land. Den vite mannen kommer dock med hjälp i form av civilisation. Det är alltså en del av den vite mannens börda att civilisera Afrika.

7.1.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt

När det gäller bofasthet och åkerbruk så omnämns detta levnadssätt på ett flertal ställen i de tre läroböckerna från denna period. ”Kaffreerna”, ett av folken i de södra delarna av centrala Afrika, beskrivs som ett åkerbrukande folk,⁶⁹ och om Sudans invånare står det att ”Negern drifver åkerbruk och boskapsskötsel...”⁷⁰ Att åkerbruk och bofasthet skulle värderas högre än livet som exempelvis kringflyttande nomad eller som jägarfolk visas dock inte. Om araberna, som främst utgör folkgruppen nomader, står det att de lever ”...dels ock såsom fria nomader i öknen, *beduiner*.”⁷¹ Trots att många folkgrupper i Afrika är bofasta vid tiden för författandet av dessa läroböcker, verkar detta inte räcka som kriterium för att dessa kulturer ska anses vara civiliserade. ”Ehuru negrerna mestadels äro bofasta, stå de i allmänhet på en mycket *låg bildningsgrad*.”⁷² Att det är den vite mannens börda att se till så afrikanerna blir bofasta och åkerbrukande uttrycks alltså inte i de analyserade lärobokstexterna.

Olika slags styrelsesätt bland de afrikanska folken beskrivs i böckerna. Despotism är en styrelseform som förekommer i flera olika områden i Afrika.⁷³ Despotism beskrivs också i samband med redogörelsen över levnadssätten i Sudan. ”Höfdingarna herska oinskränkt öfver sina undersåtar...”⁷⁴ Men det berättas inte bara om despotism. Liberia beskrivs som en republik med en vald president.⁷⁵ I den sista av de tre läroböckerna sammanfattas styrelseformerna i Afrika på följande vis.

I politiskt avseende är Afrika den minst utvecklade av alla världsdelarna. Här, liksom i Asien, kunna staterna delas i två huvudgrupper:

1.) *Främmande maktens biländer*, som i våra dagar omfatta den allra största delen av Afrika: *kolonier, protektorat och intressesfärer*;

⁶⁸ Roth 1886, s 290.

⁶⁹ Dahm 1860, s 50.

⁷⁰ Roth 1886, s 285.

⁷¹ Carlson 1911, s 189.

⁷² Carlson 1911, s 196.

⁷³ Dahm 1860, s 50.

⁷⁴ Roth 1886, s 285.

⁷⁵ Carlson 1911, s 197.

2.) *Inhemsk völden*, som alla utom Liberia äro despotiskt styrda och mestadels föga civiliserade.⁷⁶

Despotism uttrycks, i enlighet med Olssons studie,⁷⁷ explicit vara den lägsta styrelseformen som kopplas samman med låg civilisation. Detta är dock mest ett konstaterande. Att ett av skälen för kolonialiseringen, och därmed ett uttryck för den vite mannens börda, skulle vara att förändra står ingenstans uttryckligen i de tre läroböckerna. Den vite mannen ska ju däremot komma med civilisation till de ociviliserade folken, vilket gör att, sett till kopplingen mellan despotism och låg civilisation, förmedlande av ett västerländskt styrelsesätt kan tolkas som en del av den vite mannens börda.

7.1.4 Att bilda afrikanerna

Bildning och upplysning var, som tidigare nämnts, ett av civilisationens viktigaste mål. Kulturer som inte hade något skriftspråk, och därmed ingen läskunnighet, ansågs vara lågt stående kulturer. Begreppet bildning används frekvent i de tre analyserade lärobokstexterna från denna delperiod, främst för att uttrycka vilka folkgrupper i Afrika som är högt respektive lågt bildade.

Afrikas folk beskrivs alltså stå på olika nivåer när det gäller bildning. Vissa folk uppges vara välbildade eller begåvade, exempelvis egyptierna,⁷⁸ abessinierna och Madagaskars invånare,⁷⁹ samt "kaffrerna" och betsjuanerna.⁸⁰ "Negrerna" däremot, är den folkgrupp som kommer lägst i bildningshierarkin. Om folkgrupper i södra delarna av centrala Afrika står det att de "...äro mer bildade och hafwa ett vackrare utseende än negerfolken."⁸¹ Om "negrerna" står det också att "De äro i hög grad okunniga..."⁸² De tidigare nämnda "kaffrerna" och betsjuanerna beskrivs skilja sig ifrån "negrerna" på flera olika sätt, bland annat att de är högre bildade än dessa.⁸³ Vidare står det att läsa att "negrerna" heller aldrig åstadkommit något skriftspråk.⁸⁴ Synen att afrikanerna i allmänhet har en låg bildningsgrad sammanfattas i en av böckerna. "I bildning står Afrika i våra dagar efter alla de övriga världsdelarna. Med undantag

⁷⁶ Carlson 1911, s 206.

⁷⁷ Olsson 1986, s 131.

⁷⁸ Roth 1886, s 175.

⁷⁹ Dahm 1860, s 51.

⁸⁰ Roth 1886, s 291.

⁸¹ Dahm 1860, s 50.

⁸² Dahm 1860, s 53.

⁸³ Roth 1886, s 291.

⁸⁴ Carlson 1911, s 196.

av *Egypten*, som är ett av världens äldsta kulturländer, har intet land i Afrika varit av större betydelse för den övriga världen.”⁸⁵

Hur uttrycks då den vite mannens börda i fråga om att bilda afrikanerna? I en av böckerna står följande att läsa om en del av Afrikas västra kust. ”Inw. äro Negrer, alla hedningar. Guinea indelas i 5 kustländer: a. *Sierra Leonekusten*, der Engelmännerna anlagt en koloni, *Freetown*, för att bibringa Negrerna bildning.”⁸⁶ Detta är det enda som står att läsa där författaren uttryckligen beskriver hur den vite mannen bildar afrikanerna. Enligt ovan ansågs en högre, civiliserad kultur endast kunna uppstå hos folk som var bofasta, åkerbrukande och bildade.⁸⁷ För att afrikanerna ska kunna bli civiliserade krävs alltså att de bildas. I likhet med föregående dimension, att förmedla ett västerländskt styrelsesätt, kan bildningsdimensionen därför kopplas samman med det hierarkiska tänkandet och den vite mannens uppgift att civilisera de lägre stående folken. På så sätt kan beskrivningarna av den låga bildningsnivån tolkas som en implicit del av den vite mannens börda. Enligt ovan hade de europeiska kolonialmakterna också kommit överens om att målet med kolonisationen var att undervisa den så kallade urbefolkningen för att på så sätt leda dem till civilisation.⁸⁸

7.1.5 Att kristna afrikanerna

Den dimension av den vite mannens börda som innebar att kristna afrikanerna uttrycks tydligast genom det hierarkiska tänkande som genomsyrar skildringen av religionsutövandet i Afrika. De religioner som inte är monoteistiska eller tror på den sanne guden anses vara hedniska och därmed stå lägst i religionshierarkin, detta i enlighet med Olsson.⁸⁹ Dessa omtalas på ett flertal ställen, och det är främst ”negrerna” som uppges höra till dessa hedniska religioner.⁹⁰ Vissa ”negerfolk” beskrivs dock tillhöra islam, men väldigt få är kristna.⁹¹ Hedningarnas religioner beskrivs även i andra värderande ordalag. Vissa folkgrupper i Sudan uppges vara grymma och skrockfulla fetischdyrkare.⁹² Denna syn på dessa invånarnas religion bekräftas i ytterligare en lärobok.⁹³ Om invånarna i centrala Afrika står det att ”I religiöst

⁸⁵ Carlson 1911, s 205-6.

⁸⁶ Dahm 1860, s 50.

⁸⁷ Olsson 1986, s 121.

⁸⁸ Easterly 2006, s 23.

⁸⁹ Olsson 1986, s 126.

⁹⁰ Dahm 1860, s 50.

⁹¹ Dahm 1860, s 53.

⁹² Roth 1886, s 285.

⁹³ Carlson 1911, s 196.

avseende stå såväl bantunegrer som dvärgfolk mycket lågt. De hängiva sig åt rå avgudadyrkan, *fetischism*, och tro på de dödas andar, trolldom, regnmakeri och dylikt.”⁹⁴

Enligt ovan rangordnas religionerna, de monoteistiska högre än de polyteistiska. Detta uttrycks bland annat i beskrivningen av invånarna i de centrala delarna av Afrika, där ett av folken beskrivs skilja sig från ”negrerna” på många sätt, till exempel genom att vara monoteistiska.⁹⁵ Islam anses vara bättre än de hedniska, afrikanska fetischkulterna, men är en klart lägre stående religion än kristendomen. Om religionen i norra Afrika står att läsa att ”I hela norra Afrika är *islam* allmänt rådande; den utbreder sig alltjämt åt S. bland negrerna, här företrädande högre hyfsning, nykterhet och välstånd.”⁹⁶ Här menas alltså att islam leder till en högre hyfsning och så vidare, än vad deras tidigare religioner gjorde. Kristna missionärer försöker sprida sin religion, men islam är mer tilltalande för Afrikas befolkning.⁹⁷ Att kristendomen värderas högre än islam visas tydligt genom följande citat.

Afrikas medelhafskust var under flere århundraden före och efter Kristus i ett blomstrande tillstånd, och folken omfattade här allmänt *kristendomen*. Men araberna kommo med *islâm* och efter dem turkfolken; kristendomen utrotades i det närmaste, och Nord-Afrika befinner sig nu i samma förfall som Främre Asien.⁹⁸

När det gäller kristendomen beskrivs vissa folk redan vara kristna, eller nyligen ha övergått till kristendomen.⁹⁹ Men det räcker inte med att ett folk endast är kristna; de måste vara kristna på rätt sätt. Abessiniens invånare beskrivs vara kristna, men trots det i stor utsträckning okunniga och vidskepliga.¹⁰⁰ Eftersom kristendomen är den religion som står allra högst i hierarkin, är det också enda religion som kan hjälpa hedningarna att bli civiliserade. ”Rundt om kusterna finns talrika missionsanstalter, som bland negrer och hottentotter vinna ej få anhängare för kristendomen, och därmed för ett hyfsadt lif.”¹⁰¹ Att kristendomen är idealet visas också i en beskrivning av Liberias befolkning som uppges bestå av mestadels vilda eller halvilda ”negrer”, varav endast ett fåtal är kristna och talar engelska.¹⁰²

Själva religionsbegreppet förekommer endast på ett fåtal ställen i de analyserade texterna, dels för att fastställa vissa folkgruppers religion som låg, och dels i beskrivningen av de kristna

⁹⁴ Carlson 1911, s 199.

⁹⁵ Dahm 1860, s 50.

⁹⁶ Carlson 1911, s 205.

⁹⁷ Carlson 1911, s 206.

⁹⁸ Roth 1886, s 275-6.

⁹⁹ Roth 1886, s 296.

¹⁰⁰ Dahm 1860, s 51.

¹⁰¹ Roth 1886, s 276.

¹⁰² Carlson 1911, s 197.

missionärernas försök att sprida sin religion. Det uppges vara den vite mannens uppgift att kristna afrikanerna.

7.2 Period 2: 1921–1957

Under denna period präglas skildringen av Afrika och afrikaner i mindre utsträckning av den vite mannens börda jämfört med föregående period. Den vite mannens börda uttrycks också delvis på ett annat sätt än under föregående period. Nivåtänkandet finns kvar, men har minskat kraftigt i jämförelse med föregående period, då det genomsyrade hela texterna. De läroböcker som har analyserats från denna period är följande: *Lärobok i geografi för folkskolan* av Ola Bergström, skriven 1928, *Lärobok i geografi för realskolan, kommunala mellanskolan och gymnasiets första ring* av Helge Nelson och Josef Westin, skriven 1938 samt *Geografi för gymnasiet 1* av Helge Nelson, Per Stolpe och Erik Wiman, vilken är skriven 1954.

7.2.1 Rasism

De rasistiska beskrivningarna av olika folkgrupper i Afrika återfinns mindre frekvent under den andra perioden, men kan dock fortfarande hittas. Rasbegreppet förekommer, bland annat i översikten över var i Afrika den svarta och den vita rasen bor.¹⁰³ Rasismen uttrycks bland annat genom de generella beskrivningarna om människornas utseende. Dessa återfinns exempelvis i en beskrivning av invånarna i central- och Sydafrika. En av dessa grupper beskrivs som mycket högväxt, bantufolken uppges ha liknande ansiktsdrag som hamiter, araber och ”sudannegrer”, och buschmännen är gulbruna i hudfärgen och har mongoliska ansiktsdrag.¹⁰⁴ Rasismen uttrycks också genom generella beskrivningar av olika människors sätt. En av läroböckerna inleder avsnittet om Afrika med att uppges att folkstammarna i världsdelen är ovänliga.¹⁰⁵ Vidare beskriver författaren ”negern” i följande ordalag.

Den äkta negern utmärker sig för kolsvart, skinande hud, ulligt hår, tjocka läppar och skröpliga ben. Han är i allt nästan som ett barn. Han älskar att styra ut sig med grannlåt, är bullrande glad (dansar och sjunger), då det går honom väl, hejdlöst förtvivlad (tjuter och kastar sig på marken)

¹⁰³ Helge Nelson & Josef Westin, *Lärobok i geografi för realskolan, kommunala mellanskolan och gymnasiets första ring*, Stockholm 1938, s 119.

¹⁰⁴ Helge Nelson, Per Stolpe & Erik Wiman, *Geografi för gymnasiet 1*, Stockholm 1954, s 130.

¹⁰⁵ Ola Bergström, *Lärobok i geografi för folkskolan*, Stockholm, 1928.

när det går honom illa. I allmänhet är han godsint men blir lätt vred och är då omänskligt grym.

[...] Helst tillbringa negrerna sin tid i lättja.¹⁰⁶

Att olika egenskaper tillskrivs olika folkgrupper uttrycks tydligt i en av läroböckerna. ”Där Afrikas negrer är uppblandade med semitiska och hamitiska element har såväl affärsbegåvning som konstnärligt hantverksintresse blivit ganska markanta.”¹⁰⁷ I likhet med föregående period, såväl som i överensstämmelse med Ajagán-Lester,¹⁰⁸ visar resultaten att synen på de svarta som underlägsna de vita lever kvar.

7.2.2 Att utveckla Afrika

I enlighet med den tidigare forskningen är det under 1950-talet som utvecklingsbegreppet ersätter civilisationsbegreppet. Det senare hittas i den andra läroboken, skriven 1938. Kolonialismen beskrivs där som att ”De europeiska staterna satte sig i besittning av de nyutforskade områdena, som öppnades för europeisk företagsamhet och civilisation.”¹⁰⁹ Både utvecklingsbegreppet och civilisationsbegreppet används i beskrivningen av Afrikas förändringsprocess. Författarna vill i användandet av de båda begreppen framhålla hur de vita är de som står bakom utvecklingen. Tanken om att den vite mannen kommer med hjälpen lever kvar från föregående period. Olsson visar att geografiläroböckernas utvecklingssyn är etnocentrisk. För att utvecklingen ska vara positiv ska den gå i västerländsk riktning och resultera i det västerländska industrisamhället.¹¹⁰ Denna syn lyser igenom i texterna; de vita vet vad som är bäst.

Begreppet utveckling används på olika sätt i de tre läroböckerna från denna period. Egypten är det land i Afrika där utvecklingen beskrivs ha varit hög sedan flera tusen år tillbaka.¹¹¹ I beskrivningen av vissa andra platser uppges utvecklingen redan vara igång, exempelvis i den brittiska kolonin Sydafrika. Här är det industrin som blomstrar.¹¹² Vidare berättas det om faktorer som verkar hämmande på industrins utveckling, såsom brist på stora koltillgångar och förekomst av olika svårbekämpade sjukdomar hos både människor och djur. ”I den mån sjukdomarna behärskas, och negrernas bildningsnivå stiger, kan infödingsodlingar och lämpligt

¹⁰⁶ Bergström 1928, s 207-208.

¹⁰⁷ Nelson, Stolpe & Wiman 1954, s 128.

¹⁰⁸ Ajagán-Lester 2000, s 44.

¹⁰⁹ Nelson & Westin 1938, s 121.

¹¹⁰ Olsson 1986, s 149, 157

¹¹¹ Bergström 1928, s 203.

¹¹² Nelson, Stolpe & Wiman 1954, s 134.

skötta plantager ge ett gott tillskott till världens livsmedelsförsörjning.”¹¹³ Författarna ger en lösning på problemet.

Utvecklingsdimensionen av den vite mannens börda uttrycks enligt ovan som att européerna kommer med civilisationen till Afrika. Vidare berättas det om hur fransmännen vill utveckla bomullsindustrin genom konstbevattnings av ett område vid Niger.¹¹⁴ Om Liberia står det att ”Landet har haft svårt att utveckla sig. Nu har det kommit i ekonomiskt beroende av amerikanerna, som där anlagt plantager.”¹¹⁵ Att utveckla Afrika är tydligt en del av den vite mannens börda.

7.2.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt

Att de vita vill förmedla ett västerländskt levnadssätt med bofasthet som norm återfinns inte i de analyserade texterna från denna period. Både bofast och icke bofast befolkning omtalas, och de icke bofasta, nomaderna, omnämns endast. ”Somliga oaser sakna invånare, men besökas av nomader, vanligen tuareger eller araber, vilka ströva omkring med sina kameler, får och getter, särskilt i Saharas centrala delar.”¹¹⁶ Att det är den vite mannens uppgift att förmedla en västerländsk statsförfattning uttrycks inte klart. Dock kan detta liksom under föregående period kopplas till civilisationsbegreppet, och därmed tolkas som en del av den vite mannens börda.

7.2.4 Att bilda afrikanerna

Även denna dimension av den vite mannens börda saknas i stort sett i de analyserade lärobokstexterna från denna period. Det beskrivs att ”negrernas” bildningsnivå behöver stiga eftersom detta är en faktor som hör ihop med Afrikas fortsatta utveckling,¹¹⁷ men det uttrycks inte klart att det är de vitas uppgift att bilda afrikanerna. Denna dimension kan dock, i likhet med föregående period, kopplas samman med utvecklingsdimensionen av den vite mannens börda. Den vite mannen är drivkraften bakom utvecklingen och den fortsatta utvecklingen beror på en höjd bildningsnivå. Detta kan då tolkas som en del av den vite mannens börda.

7.2.5 Att kristna afrikanerna

Denna dimension av den vite mannens börda uttrycks inte alls under denna period. Endast en av de tre läroböckerna innehåller något om religioner i Afrika. Från föregående period går

¹¹³ Nelson, Stolpe & Wiman 1954, s 136-7.

¹¹⁴ Nelson & Westin 1938, s 132.

¹¹⁵ Nelson & Westin 1938, s 135-6.

¹¹⁶ Nelson & Westin 1938, s 125.

¹¹⁷ Nelson, Stolpe & Wiman 1954, s 137.

synen på abessiniernas kristendom som urartad igen.¹¹⁸ Vidare beskrivs ”negrernas” religion som en fetischdyrkan.¹¹⁹ Det finns ingen explicit rangordning av de olika religionerna i texten som det gjort tidigare, men däremot kan man uttyda en vilja att framhålla kristna som bättre än exempelvis muslimer. ”Denna skändliga människohandel har numera lyckligtvis upphört från de kristnas sida. De flesta slavar säljas i våra dagar från Afrikas östra kust till mohammedanska länder.”¹²⁰

7.3 Period 3: 1958–1980

Under denna period präglas skildringen av Afrika och afrikaner i mindre utsträckning än tidigare perioder av den vite mannens börda. Nivåtänkandet återfinns inte lika frekvent som tidigare. Från denna period har följande lärobokstexter analyserats: *Geografi för gymnasiet 1* av Karl-Erik Näsmark, Yngve Nilsson, Filip Hjulström och Torsten Lagerstedt, skriven 1958, *Geografi. Grundskolan – mellanstadiet* av Sven Swedberg, Nils Hagnell, Gösta Forsström och Birger Wennerberg, skriven 1963 samt *Kompass. Geografi 3. Högstadiet* av Gösta Forsström, Carl-Gustav Holdar och Ulf Sellergren, vilken är skriven 1973.

7.3.1 Rasism

Under denna period är det mycket tydligt att rasismen rensats bort ur läroböckerna. Begreppet ras förekommer i två av böckerna, dels för att beskriva motsättningarna mellan svarta och vita i Sydafrika,¹²¹ och dels för att beskriva i vilka delar av Afrika den vita respektive den svarta rasen dominerar.¹²² De generaliserande beskrivningarna av olika folkgrupper som har använts under de två tidigare perioderna, har nu rensats bort.

7.3.2 Att utveckla Afrika

Denna dimension av den vite mannens börda uttrycks mycket tydligt och frekvent i läroböckerna från denna period. I den första boken framhålls västerlänningarnas påverkan på utvecklingen.

¹¹⁸ Bergström 1928, s 206.

¹¹⁹ Bergström 1928, 207-8.

¹²⁰ Bergström 1928, s 209.

¹²¹ Karl-Erik Näsmark, Yngve Nilsson, Filip Hjulström, Torsten Lagerstedt, *Geografi för gymnasiet 1*, Stockholm 1958, s 95-96.

¹²² Sven Swedberg, Nils Hagnell, Gösta Forsström, Birger Wennerberg, *Geografi. Grundskolan – mellanstadiet*, Gävle 1963, s 202.

De gamla negerrikerna frambringade praktiskt taget ingenting, som européerna kunde ha intresse av att köpa – utom negerslavar. Européerna har i viss mån lyckats få negrerna och Afrikas jord att producera varor, som kan komma ut på världsmarknaden. De inföddas levnadsstandard har i samband härmed höjts något men är fortfarande nästan överallt mycket låg.¹²³

Vidare beskrivs engelsmännens betydelse för dammanläggningarna, och därmed det växande jordbruket, utmed Nilen. ”Dessa dammanläggningar har mestadels byggts av engelsmän, och jordbruket i Nildalen har därigenom kunnat intensifieras väsentligt.”¹²⁴ Kolonialmakterna är dock inte bara med och stödjer utvecklingen av näringslivet:

Inom de engelska kolonierna tillämpas ett indirekt styrelsesätt (>>*indirect rule*>>), varvid de infödda själv ombesörjer nästan hela administrationen. De vita söker därvid stödja de infödda hövdingarna, för att genom dem stödja utvecklingen.¹²⁵

I beskrivningen över Sydafrikas naturtillgångar står det att läsa att den viktigaste tillgången är guld, eftersom det har lockat européerna att invandra till landet.¹²⁶ Författarna vill framhålla européernas betydelse för landet.

Utvecklingen beskrivs som, till stor del, hämmad av olika orsaker. I exempelvis de tropiska delarna av Afrika hindras utvecklingen av att människor är undernärda och lider av många svårbotade sjukdomar, samt att klimatet är så pressande.¹²⁷ Afrika uppges vara ett u-land på grund av det underutvecklade näringslivet och den låga levnadsstandarden.¹²⁸ Författarna sätter Afrika i ett beroendeförhållande till i-länderna genom att uppges att folk i delar av Afrika är bundna till den hjälp som kommer från dessa länder i form av pengar, samt medicinsk och teknisk hjälp.¹²⁹ Detta beskrivs av Palmberg vara den nya missionärsandan eller det nya sättet att beskriva hur den vite mannen kommer med räddningen. ”Föreställningen att civilisationens välsignelser än en gång av oss upplysta förs till en värld i mörker.”¹³⁰ Detta synsätt lever alltså delvis kvar från de två tidigare perioderna.

Västs påverkan på utvecklingen framhävs dock i allt mindre utsträckning under periodens gång. I den första lärobokens beskrivning över utbyggnaden av dammanläggningarna i

¹²³ Näsmark, Nilsson, Hjulström & Lagerstedt 1958, s 95.

¹²⁴ Näsmark, Nilsson, Hjulström & Lagerstedt 1958, s 98.

¹²⁵ Näsmark, Nilsson, Hjulström & Lagerstedt 1958, s 95.

¹²⁶ Näsmark, Nilsson, Hjulström & Lagerstedt 1958, s 102.

¹²⁷ Swedberg, Hagnell, Forsström & Wennerberg 1963, s 213.

¹²⁸ Swedberg, Hagnell, Forsström & Wennerberg 1963, s 215.

¹²⁹ Swedberg, Hagnell, Forsström & Wennerberg 1963, s 213.

¹³⁰ Palmberg 1987, s 26.

Nildalen framhålls enligt ovan engelsmännens roll. I en av de senare läroböckerna beskrivs samma situation på följande sätt. ”Förr fick man i Nildalen endast en skörd om året. [...] Nu har man byggt dammar, som ger floden jämnare vattenstånd året runt.”¹³¹ Andra länders delaktighet i utvecklingsprojekt nämns dock fortfarande. Sovjetunionen beskrivs ha varit delaktig i dammanläggningsprojektet genom försträckning av pengar och hjälp med expertkunskaper, men de framställs inte som pådrivande.¹³² Utvecklingen av industrin i Egypten beskrivs på följande sätt. ”Genom att utveckla industrin söker man förbättra folkets levnadsstandard. Man bygger upp skolväsendet och sjukvården. Allt detta kostar stora summor. Genom lån och hjälp i olika former från andra länder söker man genomföra väldiga utvecklingsprogram.”¹³³ Inte heller här utelämnas andra länders hjälp och stöd, men de framhävs inte som de pådrivande krafterna i projektet, vilket skiljer sig från föregående perioder. Utvecklingssynen i dessa texter är dock fortfarande etnocentrisk, vilket enligt ovan även har visats i tidigare forskning.¹³⁴ Den västerländska utvecklingen är normen och utveckling i andra länder bör enligt läroboksförfattarna gå i samma riktning. Detta visas också genom beskrivningen av städerna i det muslimska Nordafrika. Levnadsförhållandena i de äldre stadsdelarna är gammalmodiga, medan de mer europeiskt präglade stadsdelarna är moderna.¹³⁵ Det är det europeiska som är det eftersträvansvärda.

Utvecklingen av industrin i andra delar av Nordafrika uppges vara i de tidiga faserna. ”I allmänhet är industrin i arabländerna svagt utvecklad, men några av de nordafrikanska staterna har börjat bygga upp en järn- och stålindustri. Råvaruproduktionen har inte någon större omfattning bortsett från oljan.”¹³⁶ Oljeinkomster beskrivs ha lett till en utbyggnad av infrastrukturen, och byggandet av skolor leder förhoppningsvis till ökad utbildning, som i sin tur kanske så småningom ger höjd levnadsstandard. Oljan beskrivs också ha påverkat arbetssituationen. Fler får bättre betalda arbeten, men den urbanisering oljeindustrin har lett till har också gjort att städernas slumområden har vuxit. Många som flyttar till städerna får inte jobb på grund av avsaknad av utbildning.¹³⁷

Utvecklingen av industrin i Afrika söder om Sahara uppges inte enbart vara positiv. Den har lett till en stark befolkningsökning, vilken beror på förbättrad läkarvård som i sin tur har lett till sjunkande mortalitet. ”Detta är samma utveckling som man upplever i alla delar av världen när

¹³¹ Gösta Forsström, Carl-Gustav Holdar, Ulf Sellergren, *Kompass. Geografi 3. Högstadiet*, Stockholm 1973, s 49-50.

¹³² Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 50.

¹³³ Swedberg, Hagnell, Forsström & Wennerberg 1963, s 207.

¹³⁴ Olsson 1986, s 149, 157

¹³⁵ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 52.

¹³⁶ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 53.

¹³⁷ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 53-4.

industri startas och moderna samhällen byggs upp.”¹³⁸ Återigen visar författarna sitt etnocentriska perspektiv på utvecklingen. Istället för ”i alla delar av världen” borde det stå ”i väst”. Livsmedelsproduktionen har inte ökat i samma takt som befolkningen, utan utvecklingen av jordbruket uppges vara långsam. Författarna anger vilka förändringar som måste ske för att dessa problem ska kunna lösas. Effektivare redskap och handelsgödsel måste användas, men framförallt måste människor få utbildning. Det dåliga kommunikationsnätet uppges också vara i behov av utveckling, så livsmedel kan transporteras till svältområden.¹³⁹ Det anges dock inte hur detta ska gå till. Det är inte längre självklart att det är den vite mannen som ska driva på utvecklingen.

På liknande sätt beskrivs industrin i Afrika söder om Sahara. ”Målet är att de enskilda länderna själva ska förädla sina råvaror och sälja färdiga produkter eller halvfabrikat. Ännu har man dock inte kommit långt på vägen mot detta mål.”¹⁴⁰ När det gäller energitillgångar finns det inte särskilt mycket olja eller kol i denna del av Afrika, men däremot en stor tillgång på vattenkraft. Utbyggnaden av vattenkraften beräknas kunna skapa möjligheter för en utbyggnad av den afrikanska industrin.¹⁴¹ Den vite mannen är inte längre pådrivande, vilket är en skillnad mot tidigare perioder, och även mot den första av de analyserade läroböckerna från denna period. Enligt ovan är dock en utveckling enligt en västerländsk modell den rätta vägen att gå. Anmärkningsvärt är hur utvecklingsbegreppet används under perioden. Det används främst för att beskriva den förändringsprocess som äger rum i Afrika vid tiden för författandet av de analyserade texterna, men också för att ange om utvecklingen är hög eller låg, snabb eller långsam.

7.3.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt

Under denna period innehåller de analyserade läroböckerna inget explicit om att den vite mannen ska förmedla sin statsförfattning till de afrikanska samhällena. Genom att den vite mannen inte längre tydligt uttrycks vara den drivande kraften bakom utvecklingen, kan detta inte längre kopplas till utvecklingsdimensionen av den vite mannens börda.

Förmedlandet av det västerländska levnadssättet kan dock urskiljas genom den rangordning av bofasthet högre än ett kringflyttande liv som ges i beskrivningen av nomaderna. ”Nomaderna har ingen fast bostad utan följer sina djur till platser där det finns bete. De lever ett hårt liv utan alla möjligheter till bekvämlighet som en bofast befolkning har i form av

¹³⁸ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 64.

¹³⁹ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 66.

¹⁴⁰ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 66.

¹⁴¹ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 67.

bostäder, el-kraft o.d.”¹⁴² Vidare följer en längre skildring av nomadernas liv där dessa beskrivs leva ett fattigt liv under hårda yttre villkor, mycket isolerade från varandra i mindre samhällsbildningar. En numera bofast nomad beskriver det himmelrike han anser det vara att vara bofast och slippa det kringflyttande beduinlivet, som han menar är miserabelt och eländigt.¹⁴³ Det står utom alla tvivel att livet som nomad faktiskt är hårt, men den beskrivning som ges är inte särskilt mångfacetterad.

7.3.4 Att bilda afrikanerna

Bildning kopplas tydligt ihop med ökad levnadsstandard. När det gäller Egypten beskrivs utvecklandet av industrin vara en förbättring som ska leda till ökad levnadsstandard i form av uppbyggandet av sjukvård och skolor.¹⁴⁴ I samband med skildringen av utbyggnaden av infrastrukturen i Nordafrika på grund av oljeinkomsterna, menar författarna att ”Särskilt genom att barnen får bättre utbildning kommer kanske levnadsstandarden så småningom att höjas.”¹⁴⁵ Som tidigare nämnts är utbildning också en av förutsättningarna för att jordbruket ska kunna utvecklas.¹⁴⁶ Att så många invånare i de afrikanska länderna saknar utbildning beskrivs skapa stora problem. I och med urbaniseringen har många av de till städerna inflyttande människorna blivit utan arbete på grund av att de saknar utbildning. Dessa får då ingen annanstans att bo än i de växande slumkvarteren i städernas utkanter.¹⁴⁷ Brist på utbildad arbetskraft är också ett problem som många av de unga staterna i Afrika kämpar mot.¹⁴⁸ Genomgåenden för texterna är att de inte beskriver vem som ska utbilda afrikanerna, bara att de måste få bättre utbildning. Detta har alltså förändrats jämfört med föregående period då bildningsdimensionen åtminstone kunde kopplas till den vite mannen som drivkraft bakom utvecklingen och därmed den höjda bildningsnivån.

7.3.5 Att kristna afrikanerna

Denna dimension av den vite mannens börda kan under denna period inte urskiljas. Den tydliga rangordningen av de olika religionerna är helt borta. På några ställen omnämns dock islam och denna religions betydelse för muslimernas liv, bland annat hur religionen påverkar näringslivet, samt att de muslimska länderna har en mycket lång väg kvar till jämställdhet mellan könen.

¹⁴² Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 45.

¹⁴³ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 46-7.

¹⁴⁴ Swedberg, Hagnell, Forsström & Wennerberg 1963, s 207.

¹⁴⁵ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 54.

¹⁴⁶ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 66.

¹⁴⁷ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 63.

¹⁴⁸ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 67.

”En blind ödestro – ‘det står skrivet’ – utgör ofta ett hinder för utvecklingen.”¹⁴⁹ Detta visar trots allt på en värdering av religionen. I väst är det självklart med jämställdhet mellan könen, och samhällen där detta inte finns står lägre. Återigen visar författarna att den kultur som råder i väst är normen.

7.4 Period 4: 1981-2000

Under den sista perioden präglas skildringen av Afrika och afrikaner i liten utsträckning av det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda. Nivåtänkandet uttrycks, om än i liten utsträckning. Begreppen u-land och i-land implicerar ett visst nivåtänkande, men för övrigt uttrycks detta synsätt mycket lite. Följande tre läroböcker har analyserats från denna period: *Geografiboken 3. För grundskolans högstadium* av Gösta Forsström, Carl-Gustav Holdar och Ulf Sellergren, skriven 1984, *Geografi* av Ulf Sellergren och Peter Östman, skriven 1997 samt *SOL 3000. Geografi 7-9. Elevbok* av Per Thorstensson, Anna-Britta Thorstensson, Christer Jonasson, vilken är skriven 2000.

7.4.1 Rasism

Under denna period återfinns varken begreppet ras eller några generaliserande rasistiska beskrivningar i de tre analyserade lärobokstexterna.

7.4.2 Att utveckla Afrika

Utvecklingsbegreppet används frekvent i de analyserade texterna. När det gäller Nordafrika beskrivs jordbruket i Nildalen ha kunnat utvecklas genom byggandet av dammanläggningar. Om utvecklingsprojektet berättas det att ”Då den sista stora dammen byggdes, anlätades experter från andra länder, bl. a. från Sovjetunionen. Från detta land lånade man också mycket pengar till det väldiga bygget.”¹⁵⁰ Liksom under föregående period nämns andra länders inblandning i utvecklingsprojekt, men afrikanerna själva är den drivande kraften bakom projektet. Oljeutvinningen beskrivs som en anledning till att utvecklingen inom industrin har kommit igång. De inkomster som oljeländerna får från denna industri används till att bygga upp andra industrier. Här nämns amerikanska och europeiska bolag som de krafter som startat

¹⁴⁹ Forsström, Holdar & Sellergren 1973, s 48, 52.

¹⁵⁰ Gösta Forsström, Carl-Gustav Holdar, Ulf Sellergren, *Geografiboken 3. För grundskolans högstadium*, Uppsala 1984, s 66.

oljeutvinningen, men oljeländerna uppges ha tagit över produktionen och därmed också inkomsterna.¹⁵¹

I Afrika söder om Sahara beskrivs utvecklingen av industrin vara långsam. Det enda industrialiserade landet är Sydafrika. Den pågåenden utbyggnaden av vattenkraften uppges vara ett led i utvecklingen och skapa möjligheter för industrin.¹⁵² Målet med utvecklingen beskrivs enligt följande.

Man försöker nu bygga upp en industri i Afrikas u-länder. Målet är att de enskilda staterna själva ska förädla sina råvaror och sälja färdiga produkter eller halvfabrikat. Ännu har man dock ej kommit så långt på vägen mot detta mål.¹⁵³

Anmärkningsvärt är att andra länders inverkan eller delaktighet inte nämns alls. Det är de afrikanska länderna själva som är drivkraften. Utvecklingen av industrin problematiseras även genom beskrivningen av den befolkningsökning den har lett till.¹⁵⁴ ”Detta är samma utveckling som man upplever i alla delar av världen där industri startas och moderna samhällen byggs upp.”¹⁵⁵ Alltså, som tidigare nämnts, samma utveckling som skedde i Europa.

I skildringen av jordbruket i de afrikanska länderna söder om Sahara, beskrivs denna del av näringslivet som dåligt utvecklad. Det uppges att utbildning, bättre redskap och gödning, bättre utbyggda kommunikationer, samt bättre växtsorter och bättre anpassade husdjur är lösningen på problemen.¹⁵⁶ ”Om en ännu större befolkning ska kunna livnära sig, krävs en snabb utveckling av hela Afrikas näringsliv och en rättvisare fördelning av tillgångarna.”¹⁵⁷ Det nämns inget om att det är den vite mannens uppgift att hjälpa afrikanerna med detta. Dock återfinns genomgående, liksom under föregående period, den utvecklingssyn som fokuserar på utvecklingen i väst. Utvecklingen i Afrika mäts med samma mått som den västerländska, vilket visar på en etnocentrism.

Under denna period gör även kvantitativa mätningar av levnadsstandarden och utvecklingen sitt intåg i lärobokstexterna, vilket är senare än de resultat Olsson visar.¹⁵⁸ De olika länderna i Afrika jämförs med varandra genom måttet BNP per capita, och Moçambique och Sydafrika

¹⁵¹ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 72.

¹⁵² Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 85.

¹⁵³ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 85.

¹⁵⁴ Ulf Sellergren, Peter Östman, *Geografi*, Stockholm 1997, s 245.

¹⁵⁵ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 87.

¹⁵⁶ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 82-3.

¹⁵⁷ Per Thorstensson, Anna-Britta Thorstensson, Christer Jonasson, *SOL 3000. Geografi 7-9. Elevbok*, Stockholm 2000, s 119.

¹⁵⁸ Olsson 1986, s 107-8.

beskrivs vara länder med god ekonomisk tillväxt.¹⁵⁹ Den ekonomiska tillväxten i de olika länderna jämförs endast med varandra, inte uttryckligen med länder i väst. Dock är ju BNP per capita ett mått som används för att jämföra olika länders kulturella utveckling, och bara att det används vittnar om en vilja att rangordna länder.¹⁶⁰

7.4.3 Att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt

Förmedlandet av ett västerländskt levnadssätt kan endast anas. I likhet med föregående period beskrivs nomadernas kringflyttande liv som ett hårt liv, utan några möjligheter till de bekvämligheter som en bofast befolkning har, exempelvis el och bostäder.¹⁶¹ Nomaderna uppges leva i små samhällsbildningar. Många av dem försöker övergå till att bli bofasta jordbrukare istället. På följande sida beskriver en numera bofast nomad om hur underbart han tycker att det är att leva på det sättet. Han menar att nomadlivet är miserabelt.¹⁶² Som tidigare nämnts står det utan tvivel att nomadlivet är otroligt hårt, men denna text är ensidig. Bofasthet verkar vara normen.

Angående förmedlandet av en västerländsk statsförfattning uttrycks detta inte vara den vite mannens uppgift, men i en av de tre läroböckerna beskrivs koloniernas frigörelse från kolonialmakterna. När kolonierna blev fria stater innebar den nya statsförfattningen ofta centralstyrning och en enpartistat. ”Nu börjar ”en andra frigörelse”: från enpartistater och centralstyrning i riktning mot demokrati och jämställdhet.”¹⁶³ Afrikanerna själva framhålls som den drivande kraften bakom denna förändring, inga andra länders påverkan nämns. På detta sätt visas dock även här den västerländska modellen och de västerländska värderingarna som den önskvärda vägen för utveckling. Dock kan en viss rangordning urskiljas. I enlighet med Olsson, framhålls demokratin som eftersträvansvärd.¹⁶⁴ Den rangordnas högre än andra statsförfattningar.

7.4.4 Att bilda afrikanerna

Liksom under förra perioden kopplas utbildning ihop med utveckling och ökad levnadsstandard i läroböckerna från denna period. Utbildning anges vara en av lösningarna på

¹⁵⁹ Thorstensson, Thorstensson & Jonasson 2000, s 122.

¹⁶⁰ Olsson 1986, s 109.

¹⁶¹ Sellergren & Östman 1997, s 251.

¹⁶² Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 68-9.

¹⁶³ Thorstensson, Thorstensson & Jonasson 2000, s 120.

¹⁶⁴ Olsson 1986, s 136.

problemet med den låga jordbruksavkastningen.¹⁶⁵ Att det är den vite mannens uppgift att bibringa utbildning till afrikanerna uttrycks dock inte.

7.4.5 Att kristna afrikanerna

I läroböckerna från denna period nämns endast religionerna i Afrika ett fåtal gånger och då beskrivs de värderingsfritt. Islam uppges vara den största religionen i norra Afrika och påverkar där det dagliga livet och näringslivet.¹⁶⁶ I en beskrivning över var i Afrika olika folk dominerar uppges att "...de svarta afrikanerna dominerar bara söder om Saharaöknen. Där är människorna oftast kristna. I områdena norr om Saharaöknen och längs medelhavskusten bor arabiska folk. De flesta är muslimer."¹⁶⁷ Den vite mannens börda i avseendet att kristna afrikanerna återfinns inte alls.

8. Slutdiskussion

I detta kapitel kommer de frågor som varit utgångspunkt för studien att tas upp och besvaras. De tendenser som resultaten av studien visar kommer att diskuteras och jämföras. Slutligen sker en återkoppling till diskussionen om studiens relevans för mitt framtida yrke, vilken ställs i relation till resultaten.

8.1 Återkoppling till frågeställningarna

I vilken utsträckning präglas då skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböckerna av den vite mannens börda som synsätt? Studien visar att det synsätt som sammanfattas som den vite mannens börda kommer att prägla lärobokstexterna i allt mindre utsträckning för varje period. Under den första perioden, 1860–1920, återfinns i princip alla de fem olika dimensionerna av den vite mannens börda i texterna, och präglas i stor utsträckning av detta synsätt. Det uttrycks inte alltid explicit att det är den vite mannens uppgift att komma med en förändring och att hjälp afrikanerna, men nivåtänkandet som genomsyrar texterna, vittnar om en syn på afrikanerna som lägre stående än de vita, och därmed i behov av civilisation. Under den andra perioden, 1921–1957, präglas skildringen av Afrika och afrikaner i klart mindre utsträckning av den vite mannens börda. Två av de fem dimensioner av den vite mannens

¹⁶⁵ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 83.

¹⁶⁶ Forsström, Holdar & Sellergren 1984, s 71.

¹⁶⁷ Sellergren & Östman 1997, s 246.

börda återfinns tydligt i de analyserade texterna, och två kan tolkas vara en del av den vite mannens börda ställt i relation till civilisationsbegreppet. Under den tredje perioden, 1958–1980, syns en tydlig minskning angående till vilken utsträckning skildringen av Afrika och afrikaner präglas av den vite mannens börda, inte bara jämfört med de två föregående perioderna. Under själva perioden kan en minskning när det gäller utvecklingsdimensionen, också urskiljas. Under den fjärde och sista perioden, 1981–2000, präglas skildringen av Afrika och afrikaner av den vite mannens börda i mycket liten utsträckning. Ingen av de fem dimensionerna av den vite mannens börda uttrycks tydligt.

På vilka sätt präglas då skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböckerna av "den vite mannens börda" som synsätt och hur förändras detta synsätt över tid? Under den första perioden uttrycks den vite mannens börda tydligast genom den rasistiska dimensionen av begreppet, i form av generaliserande beskrivningar av olika afrikanska folkgrupper, samt genom den dimension som innebär att den vite mannen skulle kristna afrikanerna. Vad det gäller utvecklingsdimensionen uttrycks det att den vite mannen kom med civilisation till Afrika, vilket enligt ovan var det uttryck som senare ersattes av utveckling. Genom användandet av civilisationsbegreppet kan en tolkning göras som innebär att den vite mannen även skulle förmedla ett västerländskt, civiliserat styrelsesätt och bildning. Det despotiska styrelsesättet var vanligt förekommande i Afrika. Det beskrivs som ociviliserat och lågt. Många afrikanska folkgrupper beskrivs också vara lågt bildade och en civiliserad kultur kunde aldrig uppstå hos ett folk med låg bildningsgrad. Detta skulle förändras genom civilisationen som de vita kom med. Att den vite mannen skulle vara förmedlare av ett västerländskt levnadssätt uttrycks dock inte.

Redan under nästa period förändras den vite mannens börda, även om mycket är sig likt från den första perioden. Den vite mannens börda uttrycks fortfarande tydligt genom den rasistiska dimensionen, i likhet med föregående period men dock i mindre utsträckning än tidigare. Den dimension där den vite mannens börda verkligen klargörs är i utvecklingsdimensionen. I samband med begreppen civilisation och utveckling beskrivs den vite mannen vara drivkraften bakom detta. Uppfattningen att det är den vite mannen som kommer med räddningen lever kvar från föregående period. Utvecklingssynen i läroböckerna är också etnocentrisk, vilket betyder att den västerländska utvecklingen används som mått på den afrikanska utvecklingen. Den västerländska utvecklingen är normen. Den fortsatta utvecklingen ställs i beroendeförhållande till en höjd bildningsnivå, vilket därmed kan tolkas som en del av den vite mannens börda genom att det uppges vara de vita som driver på utvecklingen. Detta är i likhet med föregående period. Att det är den vite mannens uppgift att förmedla västerländsk

statsförfattning uttrycks inte tydligt, men kan liksom under föregående period kopplas till civilisationsbegreppet och därmed tolkas vara en del av den vite mannens börda. Förmedlandet av västerländskt levnadssätt återfinns inte under denna period, vilket är i likhet med föregående period. Den dimension av den vite mannens börda som innebär att det är den vite mannens uppgift att kristna afrikanerna kan inte heller återfinnas, vilket skiljer sig från föregående period, då denna dimension förefaller vara en central del av den vite mannens börda.

Den tredje perioden innebär stora förändringar vad det gäller hur den vite mannens börda uttrycks i texterna. Den rasistiska dimensionen av begreppet har helt rensats bort och i utvecklingsdimensionen kan en förändring urskiljas under perioden. Den första läroboken från perioden är den enda som på ett tydligt sätt uttrycker en dimension av den vite mannens börda. I utvecklingsdimensionen framhålls, i likhet med de två föregående perioderna, att det är den vite mannen som driver på utvecklingen. I den andra lärobokstexten beskrivs Afrika vara ett utland som är ställt i ett beroendeförhållande till i-länderna, och på så sätt uttrycks även här synen att den vite mannen kommer med räddning. I denna och den sista lärobokstexten från perioden framhålls dock inte andra länder som de pådrivande krafterna bakom utvecklingen längre. Genomgående präglas texterna av den etnocentriska utvecklingssynen. Den dimension av den vite mannens börda som innebär förmedlande av västerländskt styrelsesätt uttrycks inte, medan författarnas ambition att rangordna ett bofast liv högre än ett kringflyttande kan urskiljas, vilket är nytt jämfört med tidigare perioder. Bildning kopplas i de två senare texterna ihop med en ökad levnadsstandard. Utvecklingen uppges i dessa texter, enligt ovan, inte vara beroende av den vite mannen, så därför kan bildningsdimensionen inte längre tolkas som en del av den vite mannens börda, till skillnad från de två tidigare perioderna. Att det är den vite mannens uppgift att kristna afrikanerna uttrycks inte i texterna från denna period, vilket är i likhet med föregående period.

Under den fjärde perioden uttrycks den vite mannens börda i mycket liten utsträckning. Den rasistiska dimensionen är liksom under föregående period helt försvunnen. Andra länders inblandning i olika utvecklingsprojekt beskrivs, men de är inte de pådrivande krafterna. I den sista av de tre analyserade texterna gör författarna kvantitativa jämförelser mellan olika afrikanska länder genom måttet BNP per capita, vilket inte har återfunnits i de tidigare perioderna. Detta visar på en vilja att hålla fast vid rangordningen, men att det är den vite mannens uppgift att utveckla Afrika uttrycks inte. Texterna utmärks av den etnocentriska utvecklingssyn som även har präglat föregående perioder. Den dimension av den vite mannens börda som innebär ett förmedlande av västerländskt styrelsesätt uttrycks inte i texterna. Däremot framhålls ett demokratiskt styrelsesätt som eftersträvansvärt genom beskrivningen av

den frigörelse från centralstyrning som många afrikanska länder genomgår som en andra frigörelse mot demokrati och jämställdhet. Det västerländska är återigen det eftersträvansvärda. Liksom under föregående period kan en rangordning av bofasthet hellre än ett kringflyttande liv urskiljas. Att den vite mannen ska förmedla ett västerländskt levnadssätt uttrycks däremot inte. I likhet med andra och tredje perioden sammankopplas bildning med fortsatt utveckling, men liksom under föregående period uttrycks det inte att det är den vite mannens uppgift att ge afrikanerna detta. Den dimension av den vite mannens börda som innebär att den vite mannen ska kristna afrikanerna återfinns inte heller under denna period.

Den vite mannens börda förändras alltså under undersökningsperioden från att innebära en syn på afrikanerna som lägre stående och därmed i behov av att räddas av den vite mannen, som kommer med civilisation med alla dess beståndsdelar, till att fokusera allt mer på begreppet utveckling och vad som krävs för att den ska fortgå. Lärobokstexterna blir allt mer implicita; de beskriver de befintliga problemen och dess lösningar, men inte hur detta ska gå till.

I denna studie har jag alltså visat på de tendenser som finns i skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböcker från 1860–2000, med utgångspunkt i det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda. De resultat som har framkommit genom denna studie överensstämmer väl med den tidigare forskningen. Det nivåtänkande och den etnocentrism som Olsson menar genomsyrar kultursynen och utvecklingssynen i geografiläroböcker, har även återfunnits i denna studie.¹⁶⁸ I överensstämmelse med Ajagán-Lester,¹⁶⁹ präglas texterna fram till slutet av 1950-talet av en rasistisk syn på afrikanerna. Denna rasism samt den syn på Afrika som innebar att den vite mannen tog civilisationen dit försvunnit har dock försvunnit, vilket också Palmberg framhåller.¹⁷⁰ Västvärlden kommer nu med u-hjälp som den nya räddningen istället för civilisation och utveckling.

Resultaten av denna studie visar egentligen inte något nytt och revolutionerade, men genom att inta perspektivet av den vite mannens börda har jag kunnat komplettera den tidigare forskningen med en översikt över i vilken utsträckning och hur detta synsätt visas i geografiläroböcker. Därtill visar resultaten också på tendenser till förändringar i detta synsätt, och att den vite mannens börda delvis lever kvar som synsätt i dagens geografiläroböcker genom det etnocentriska perspektiv som präglar texterna.

¹⁶⁸ Olsson 1986, s 195.

¹⁶⁹ Ajagán-Lester 2000, s 44.

¹⁷⁰ Palmberg 1987, s 6-30.

8.2 Återkoppling till lärarprofessionen

Genom att i denna studie kritiskt granska skildringen av Afrika och dess befolkning i geografiläroböcker och därmed också vilken kunskap som har förmedlats i ämnet, har jag studerat de historiska rötterna till hur Afrika och afrikaner skildras i geografiläroböcker idag. I början av uppsatsen nämnde jag att en koppling mellan studiens resultat och den svenska skolans värdegrund skulle göras. Resultaten i denna studie vittnar inte bara om hur den vite mannens börda uttrycks i de analyserade texterna, utan också till stor del om den rådande människosynen under undersökningsperioden. Under de två första perioderna är nivå-tänkandet när det gäller människorna i Afrika tydligt. Texterna är fyllda av generaliserande beskrivningar av Afrikas befolkning som o-civiliserade och lägre stående än den västerländska. Den vite mannen är den som kommer med räddningen i form av civilisation. Av detta synsätt finns inget kvar i de senare årens lärobokstexter. Läroböckerna beskriver de problem som finns i den afrikanska världsdelen, men utan att föreslå att västerlänningar ska åtgärda dem. Texterna är dock delvis värderande genom den etnocentrism som exempelvis utvecklingssynen präglas av.

I de två sista lärobokstexterna från den fjärde perioden, vilka i denna diskussion jämförs med den svenska skolans värdegrund, beskrivs afrikanerna inte längre vara i behov av att den vite mannen ska rädda dem från ett liv i ett outvecklat samhälle, utan som människor, jämställda med de vita, och själva kapabla till att driva på utvecklingen. Sett till de delar av den svenska skolans värdegrund som kan kopplas till denna studie, alltså, som tidigare nämnts, människolivets okränkbarhet, individens frihet, integritet och egenvärde, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta,¹⁷¹ så finns det, enligt denna studies resultat, inget i dessa texter som direkt bryter mot denna del av styrdokumentet. De värderingar som görs i de analyserade lärobokstexterna är av en annan karaktär.

De resultat som denna studie visar är inte bara intressanta för mig som blivande senarelärare sett utifrån värdegrundsperspektivet. I kursplanen för grundskolans samhällsorienterande ämnen uppges ett av strävansmålen vara att eleven "...undersöker och förstår samhällliga samband och sammanhang i nutid och förfluten tid samt reflekterar över vad dessa kan innebära för framtiden..."¹⁷² Kursplanen för gymnasiet A-kurs i historia uppger att ett av målen som eleverna ska uppnå är att "...kunna diskutera några av dagens händelser utifrån ett

¹⁷¹ Lärarförbundet, *Lärarens handbok. Skollag, läroplaner, yrkesetiska principer*, Stockholm 2002, s 9, 37

¹⁷² <http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=23&skolform=11&id=3882&extrad=2087>, 2007-05-08

historiskt perspektiv...”,¹⁷³ och kursplanen för B-kursen beskriver att eleven ska ”...kunna skildra och jämföra händelser och företeelser i dagens värld lokalt, regionalt, nationellt och globalt utifrån ett historiskt perspektiv...”¹⁷⁴ Genom att arbeta med frågor om hur västerlänningars syn på andra människor och sig själva har sett ut och hur den ser ut idag, och ställa denna studies resultat i relation till dessa frågor, kan en medvetenhet hos eleverna om detta väckas, så att de förstår varför västvärldens syn på detta ser ut som den gör samt vad denna syn innebär för framtiden.

9. Sammanfattning

I denna studie har skildringen av Afrika och afrikaner i geografiläroböcker från perioden 1860-2000 studerats utifrån det synsätt som kan sammanfattas i begreppet den vite mannens börda. Studiens resultat visar i vilken utsträckning och hur framställningen av Afrika och afrikaner präglas av den vite mannens börda, men också hur den vite mannens börda som synsätt i geografiläroböckerna förändras under undersökningsperioden.

Studien tar sin utgångspunkt i de olika dimensioner av den vite mannens börda, som har formulerats med den tidigare forskningen som underlag. De olika dimensionerna av den vite mannens börda är rasism och nivåtänkande, att utveckla Afrika, att förmedla västerländsk statsförfattning och västerländskt levnadssätt, att bilda afrikanerna, samt att kristna dem.

Under den första perioden, 1860–1920, uttrycks den vite mannens börda i stor utsträckning. Rasismen och att den vite mannen skulle kristna afrikanerna återfinns tydligt i texterna. Genom att den vite mannen uppges vara den som kommer med civilisation till Afrika, kan detta också tolkas innefatta ett civiliserat styrelsesätt som ska ersätta det ociviliserade, lågt stående despotiska styrelsesättet, vilket var vanligt förekommande i Afrika. Den vite mannen ska också bilda de lågt bildade och därmed ociviliserade afrikanerna. Att den vite mannen ska förmedla ett västerländskt levnadssätt uttrycks inte.

Under den andra perioden, 1921–1957, präglas skildringen i något mindre utsträckning av den vite mannens börda. Rasismen finns kvar och utvecklingsdimensionen träder fram allt mer. Utvecklingssynen är etnocentrisk och likt föregående period står den vite mannen bakom både

¹⁷³

¹⁷⁴

civilisationen och utvecklingen. Utveckling och bildning kopplas samman, vilket gör att bildning kan tolkas som en del av den vite mannens börda. På liknande sätt kan förmedlandet av västerländsk statsförfattning kopplas till utvecklingsdimensionen och därmed tolkas som en del av den vite mannens börda. Förmedlandet av västerländskt levnadssätt eller att den vite mannen ska kristna afrikanerna kan inte urskiljas under denna period.

Under följande period, 1958–1980, förändras den vite mannens börda ytterligare och uttrycks i allt mindre utsträckning. Rasismen är nu bortrensad och utvecklingsdimensionen förändras. Under perioden går den vite mannen från att vara drivkraft till att bara vara delaktig. Den etnocentriska utvecklingssynen lever dock kvar. Bofasthet rangordnas högre än ett kringflyttande liv, vilket kan kopplas till förmedlande av ett västerländskt levnadssätt. Ökad levnadsstandard beror på bildning, men bildning kan inte längre tolkas vara en del av den vite mannens börda. Ett förmedlande av västerländsk statsförfattning och ett kristnande av afrikanerna uttrycks inte.

Under den sista perioden, 1981–2000, uttrycks den vite mannens börda i mycket liten utsträckning. Rasismen är bortrensad och att den vite mannen ska kristna och bilda afrikanerna uttrycks inte. Utvecklingssynen är etnocentrisk, men den vite mannen är inte drivkraften. En västerländsk statsförfattning uppges vara idealet, men att den vite mannen ska förmedla den beskrivs inte. Liksom under föregående period rangordnas ett bofast liv högre än ett kringflyttande liv. Därtill innehåller en av texterna kvantitativa jämförelser mellan olika afrikanska länder med hjälp av BNP per capita, vilket vittnar om ett fortsatt nivåtänkande.

Den vite mannens börda kan alltså sägas ha förändrats under undersökningsperioden, både vad det gäller i vilken utsträckning samt på vilket sätt skildringen av Afrika och afrikaner präglas av detta synsätt. I den skildring av Afrika och afrikaner som presenteras i dagens läromedel finns det inget som direkt strider mot de krav som ställs på dem i värdegrunden vad det gäller människolivets okränkbarhet, individens frihet, integritet och egenvärde, alla människors lika värde, jämlikhet mellan könen samt solidaritet med svaga och utsatta.

10. Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

- Bergström, Ola, *Lärobok i geografi för folkskolan*. Stockholm 1928
- Carlson, Ernst, Rönnholm, Nils, Moberg, Oskar, *Skolgeografi i två kurser*. Stockholm 1932
- Dahm, Oscar Elis Leonard, *Allmän Geografi. Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser*.
Kalmar 1860
- Forsström, Gösta, Holdar, Carl-Gustav, Sellergren, Ulf, *Kompass. Geografi 3*. Stockholm
1973
- Forsström, Gösta, Holdar, Carl-Gustav, Sellergren, Ulf, *Geografiboken 3. För grundskolans
högstadium*. Uppsala 1984
- Nelson, Helge, Westin, Josef, *Lärobok i geografi för realskolan, kommunala mellanskolan
och gymnasiets första ring*. Stockholm 1938
- Nelson, Helge, Stolpe, Per, Wiman, Erik, *Geografi för gymnasiet 1*. Stockholm 1954
- Näsmark, Karl-Erik, Nilsson, Yngve, Hjulström, Filip, Lagerstedt, Torsten, *Geografi för
gymnasiet 1*. Stockholm 1958
- Roth, Magnus, *Roths Geografi N:o 1. Illustrerad Geografi för Allmänna Läroverken*.
Stockholm 1886
- Sellergren, Ulf, Östman, Peter, *Geografi*. Stockholm 1997
- Swedberg, Sven, Hagnell, Nils, Forsström, Gösta, Wennerberg, Birger, *Geografi*.
Grundskolan – mellanstadiet. Gävle 1963
- Thorstensson, Per, Thorstensson, Anna-Britta, Jonasson, Christer, *SOL 3000. Geografi 7-9*.
Elevbok. Stockholm 2000

Internetkällor

Nationalencyklopedin

http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=290945&i_word=rasism

Från 2007-04-23

http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/jsp/search/search.jsp?h_search_mode=simple&h_advance_d_search=false&t_word=kaffrer&btn_search=S%F6k+i+NE

Från 2007-06-11

History Matters, American Social History Project/Center for Media & Learning, City University of New York, och Center for History and New Media, George Mason University.
<http://historymatters.gmu.edu/d/5478/>

Från 2007-05-03

Skolverket

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=23&skolform=11&id=3882&extraId=2087>

Från 2007-05-08

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=5&skolform=21&id=3102&extraId=>

Från 2007-05-08

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=5&skolform=21&id=3103&extraId=>

Från 2007-05-08

Litteratur

Ajagán-Lester, Luis, *"De andra". Afrikaner i svenska pedagogiska texter 1768-1965.*
Stockholm 2000

Easterly, William, *The White Man's Burden. Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good.* New York 2006

Läraryrket, *Lärarens handbok. Skollag, läroplaner, yrkesetiska principer.* Stockholm 2002

McKay, John P, Hill, Bennett D, Buckler, John, Buckley Ebrey, Patricia, *A history of world societies.* Boston 2004

Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985.* Göteborg 1986

Palmberg, Mai, *Afrika i skolböckerna – gamla fördomar och nya.* Stockholm 1987